

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет
Кафедра педагогіки та освіти

ОСВІТНІЙ МЕНЕДЖМЕНТ:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Випуск 6

Маріуполь – 2018

7. Льовіна В. Заохочення та порядок їхнього застосування. *Юридичний журнал*. 2009. № 1. С. 102–104.
8. Ноздрачев А. Ф. Государственная служба : учебник. Москва, 1999. 528 с.
9. Принципи управління педагогічними системами. URL: <http://bukvar.su/pedagogika/104025-Principy-upravleniya-pedagogicheskimi-sistemami.html>.
10. Пригуляк Л. М. Проблема заохочення дошкільних працівників до самовдосконалення (друга половина XX ст.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Кіровоград, 2014. 284 с.
11. Радник. Український юридичний портал. Ст. 143 «Заохочення за успіхи в роботі». URL : <http://radnuk.info/komentar/kzpp/347-glava10/5090--143-----.html>.
12. Чефранов А. Заохочення працівників як метод управління персоналом URL : <https://hrliga.com/index.php?module=profession&op=view&id=750>.

УДК 378.02

Задорожна-Княгницька Л.В.,
Мавроді В.В.

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ФЕНОМЕНУ ЛІДЕРСТВА

***Анотація.** Стаття присвячена висвітленню сутності поняття «лідерство» у сучасній науковій літературі. Зазначене поняття обґрунтовано в межах соціологічної, психологічної та педагогічної наук. Проаналізовано підходи до вивчення феномену лідерства, розкрито його компоненти, визначено перелік лідерських якостей, необхідних сучасному керівнику-лідеру.*

***Ключові слова:** лідер, лідерство, теорії лідерства, лідерські якості.*

Актуальність теми. Наближення України до європейського економічного та освітнього простору зумовило початок модернізації національної системи освіти. Інтенсивність інтеграції визначає високу швидкість процесу реформування. Сучасне життя висуває нові вимоги до професійної діяльності керівника освітнього закладу, адже сучасна школа, зокрема в межах Концепції Нової української школи, зазнає зараз глобальних змін.

Це, у свою чергу, обумовлює необхідність формування в особистості сучасного керівника системи лідерських якостей, завдяки яким він зможе швидко адаптуватись до нових умов і передбачати майбутнє, буде готовим до прийняття сміливих і нестандартних рішень для розв'язання складних політичних, економічних та культурологічних завдань, матиме змогу ефективно управляти персоналом, взаємодіяти з оточуючими людьми, вести їх за собою на шляху досягнення поставлених цілей.

Формування лідера не є стихійним процесом. І хоча аналіз науково-теоретичних джерел дає змогу констатувати, що у психолого-педагогічній науці створена значна теоретико-концептуальна база, сформовані провідні положення і підходи до вивчення проблеми виховання лідерів, ця проблема актуалізується у складних для нашої країни умовах сьогодення і потребує

більш детального вивчення феномену лідерства і виявлення лідерських якостей необхідних керівникові на даному етапі розвитку держави. Адже до цих пір не існує повної згоди з приводу того, який саме набір лідерських якостей необхідний керівнику-лідеру.

Проблема лідерства не є новою у світовій науковій практиці, але через швидкозмінні умови сучасного розвитку держави в епоху глобалізації, інформаційного плюралізму, стрімкого технічного прогресу, розширення військових конфліктів, тема лідерства залишається однією з найбільш цікавих та динамічних як для наукового співтовариства, так і для суспільства. Адже нові умови життя детермінують необхідність формування та розвитку компетентностей, які б відповідали сучасному соціальному замовленню, зокрема, активної життєвої позиції, лідерських якостей. Демократизація політичних процесів вимагає від особистості все частішого прийняття самостійних рішень, тож зараз суспільство все глибше починає усвідомлювати визначну роль лідерства у забезпеченні сталого розвитку всіх сфер життєдіяльності людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні й теоретичні засади вивчення проблеми лідерства закладено у дослідженнях Є. Андрієнко, І. Зязюна, О. Бондаренко, Л. Даниленко, С. Калашнікової, Л. Карамушки, Р. Кричевського, В. Маслова, В. Міляєвої, Т. Поспелової, О. Романовського, Б. Паригіна, О. Сазонової, С. Сисоєвої та ін.

Науковцями розглянуто, зокрема, такі аспекти досліджуваної проблеми: характер формального та неформального лідерства (Б. Вульфів, Н. Жеребова, А. Макаренко, А. Мудрик та ін.), співвідношення лідерства та керівництва (Т. Мальковська, Б. Паригін, Ф. Тільман та ін.), стилі лідерської поведінки (Н. Обзоров, І. Полонський, М. Рожков та ін.), взаємозв'язок лідерства та вольових якостей (Л. Гнітицький, С. Кенані та ін.), розвиток лідерського потенціалу керівника закладу середньої освіти (Т. Поспелова), управлінська компетентність, як сукупність професійно важливих якостей та властивостей індивідуальності керівника (О. Бондаренко, Л. Долинська, Л. Карамушка, Н. Пов'якель, М. Савчин, О. Саннікова, Н. Чепелева, Н. Шевченко), упровадження компетентнісного підходу до системи підготовки та підвищення кваліфікації (С. Калашнікова).

Аналізу соціально-психологічних теорій лідерства присвячені праці І. Волкова, Р. Кричевського, А. Петровського та ін. Стилi сучасного лідерства описують Є. Андрієнко, А. Запорожець, Н. Обозов та ін. Значний внесок у висвітлення проблеми лідерства зробили С. Багрецов (типологія лідерства), Є. Головаха (структура групової діяльності), А. Донцов (дослідження проблеми згуртованості групи), Я. Коломінський (психологія взаємин у малих групах).

Метою статті є аналіз сутності та змісту поняття лідерства, висвітленого в сучасній науковій літературі.

Виклад основного матеріалу. Огляд довідкових видань та наукових праць вказує на те, що до кінця ХІХ ст. – початку ХХ ст. у науковій літературі терміни «лідер» та «лідерство» розглядалися з точки зору політики й

економіки, і лише в 1930-х рр. вони почали активно досліджуватися в науці й отримали поширення в соціальній психології.

О.Г. Романовський зазначає, що за час досліджень науковцями було розроблено більше 65 кваліфікаційних систем, кожна з яких має свої підходи до визначення лідерства [10, с. 5]. Зазначимо, що різні науки також мають власні підходи до тлумачення понять «лідер» та «лідерство», що зумовлено специфікою кожної окремої науки.

У лексикографічних виданнях наявні такі визначення поняття «лідер»:

– особистість, яка користується найбільшим авторитетом, впливом у будь-якому колективі [6, с. 632].

– авторитетний член групи, організації, товариства, який виконує роль організатора, ініціатора групової взаємодії та визнається групою завдяки своїй здатності вирішувати важливі для групи проблеми та завдання [13, с.159].

– наділений більш цінним потенціалом індивід, що має провідний вплив у групі. Лідером у групі може бути визнана особа наділена:

1) неординарним, вродженим потенціалом продукувати та координувати;

2) глибокими знаннями, професіоналізмом у певних галузях;

3) незаперечною перевагою результатів, отриманих у певному виді діяльності [8, с.355].

У психологічному словнику лідер визначається як будь-яка людина, що займає позицію домінування, має владу або вплив у групі. Зазвичай додається прикметник, який характеризує вид лідера, згідно зі стилем поведінки [1, с.406].

Лідером у сучасній освіті, згідно з енциклопедією освіти, є особа чи інституція, яка здійснює діяльність у сфері освіти, спрямовану на її розвиток, а досягнення і результати цієї діяльності є дороговказом для інших [2, с.454].

Як зазначає у своїй роботі О.М. Ротко, різні науковці, що займалися проблемою лідерства, також пропонують дещо відмінні визначення поняття.

За визначенням Т. Буряка, лідер – це член групи, який має вплив на групу, що спонукає її членів до досягнення спільної мети, володіє необхідними організаторськими здібностями, займає центральне місце в структурі міжособистісних відносин і спонукає своїм прикладом, організацією й управлінням групою до досягнення групових цілей у найкращий спосіб.

За А. Петровським та М. Ярошевським, лідер – це найбільш референтна для групи особа щодо спільної діяльності, якийсь загальний для групи середній член міжособистісних відносин, що впливає на її ефективність.

Д. Алфімов зазначає, що «ефективний лідер» – це особистість, яка має значний вплив на думку й поведінку членів групи та яка планує, організовує, контролює діяльність підлеглих задля розв’язання завдань, поставлених перед групою, передаючи їм своє бачення майбутнього й допомагаючи їм адаптуватися до нового [14].

За визначенням В. Шапара, лідер – це «член групи, за яким всі інші члени групи визнають право приймати відповідальні рішення у важливих ситуаціях – рішення, що стосуються їхніх інтересів і визначають напрям і характер

діяльності всієї групи. Найбільш авторитетною вважається особистість, яка відіграє провідну роль в організації спільної діяльності та регулюванні взаємин у групі» [11, с.17]

Таким чином, лідер визначається у науковій літературі як особистість, яка володіє певними якостями, завдяки яким вона сприймається усіма членами групи як авторитетна особа і виконує функції з планування, координації, контролю діяльності з урахуванням інтересів членів керованої групи і бере на себе відповідальність за цю діяльність.

Як і поняття «лідер», термін «лідерство» має наступні трактування, зазначені у лексикографічних виданнях:

– положення (статистичний аспект) і процес впливу (динамічний аспект), в основі яких – прояв лідерських якостей особистості. Відповідно до основних видів діяльності (індивідуальний та груповий) виокремлюють два види лідерства – індивідуальне та організаційне [3, с.364].

– функції, що виконують лідери у групі, діяльність керівних членів групи з планування, координації і контролю; соціальні відносини домінування і підпорядкування у групі, організації, спільноті, засновані на здатності лідерів приймати рішення і чинити вплив [13, с.160].

– здійснення повноважень влади і впливу всередині групи [1, с.406].

– це типова система прийомів впливу на підлеглих [12, с.51]; соціально-психологічний феномен, що належить до динамічних процесів у малій групі; поняття, що характеризує відношення домінування і підкорення у групі.

В українську педагогічну науку поняття «лідерство» увійшло у 90-х роках ХХ ст. в контексті розвитку сучасної теорії освітнього менеджменту [2, с.455].

Велика увага, що приділялася дослідженню теми лідерства починаючи з 1930-х років, призвела до появи великої кількості класифікацій, підходів до вивчення, стилів лідерства та теорій.

О.Г. Романовським проаналізовано еволюцію визначення поняття лідерства [10, с.6], представлену в таблиці.

Таблиця 1

Еволюція визначення лідерства упродовж ХХ століття

Історичний період	Визначення поняття
1900-1929	Лідерство – це контроль та домінування
1930	Лідерство – це вплив однієї особи на інших, що проявляється завдяки особистісним якостям
1940	Лідерство – це здатність особи примушувати інших виконувати певні завдання
1950	Лідерство – це відносини, що розвиваються при досягненні спільної мети
1960	Лідерство – це здійснення поведінкового впливу на інших для досягнення спільних цілей
1970	Лідерство – це реципрокний процес з мобілізації інших людей на основі мотивів та цінностей

1980-1990	Лідерство – це здатність до трансформаційного впливу на послідовників та організацію
2000	Лідерство – це процес індивідуального впливу лідера на послідовників

О.Г. Романовський стверджує, що незважаючи на розбіжності в розумінні лідерства протягом різних історичних періодів, у межах феномену лідерства завжди можна виділити чотири базові компоненти:

1. Суб'єкт (лідер) – особистість з певним набором якостей та навичок, що забезпечують здатність вести за собою інших;
2. Об'єкт (послідовники) – команда однодумців, що готові слідувати за лідером для досягнення цілі;
3. Мета – певний результат, в якому зацікавлені і лідер, і його команда, досягнення якого об'єднує всіх учасників в спільній діяльності;
4. Характер впливу – манера поведінки, завдяки якій досягається бажаний результат [10, с.6].

Питання сутності лідерства цікавило багатьох дослідників.

Так, на думку С.М. Соболя, лідерство – це сила, що сприяє формуванню в групі людей здатності робити щось краще і більше в напрямку реалізації спільної мети.

Водночас О.В. Сазонова вносить деякі уточнення і трактує поняття лідерства як процес впливу на групу людей, щоб повести їх за собою для спільної реалізації управлінських рішень по досягненню визначених цілей [7].

За Т.В. Поспеловою, лідерство – управління, що реалізується шляхом впливу на послідовників (їх поведінку) на основі особистих якостей (лідерських компетенцій) задля досягнення суспільно значущих цілей [9, с.5].

С.А. Калашнікова зазначає, що лідерство – це вищий еволюційний та якісний рівень управління, як виду професійної діяльності, від адміністрування через менеджмент до лідерства, в якому втілюється дух особистості та передбачення. Лідерство – це мистецтво [4].

У сенсі лідерства управління набуває нового наповнення, оскільки для ведення до визначеної мети застосовуються крім класичних інструментів менеджменту (планування, організація, мотивація, контроль, координація), ще й принципово нові – бачення (одкровення), надихання (натхнення) та власний приклад [9, с.5].

С.А. Калашнікова також робить узагальнення, що у розкритті специфіки лідерства серед інших проявів управління (адміністрування, менеджмент) дослідники акцентували увагу на таких його особливостях:

– Г.Оуден, В.Годжсон, Н.Газзар зазначали, що лідерство полягає в тому, що люди намагаються кинути виклик навколишній дійсності та змінити її;

– К.О'Коннор стверджував, що вміння створити своє бачення перетворює звичайного менеджера на лідера;

– В.Громовий підкреслює: «Лідерство ґрунтується на особистій спроможності здійснювати вплив»;

–С.Кові констатує, що лідерство – це донесення до співробітників свого бачення їхнього потенціалу таким чином, щоб вони самі змогли його в собі побачити;

– Б.Нунан розглядає лідерство як інструмент розвитку потенціалу та побудови спільноти» [4].

Дослідниця підкреслює той факт, що лідерство виступає не тільки вищим еволюційним рівнем управління, а, – що є не менш важливим, – є проявом нового, вищого рівня якості управління. На підтвердження останнього свідчать, зокрема, наступні положення:

– «лідерство – управління на більш високому рівні, процес досягнення значущих результатів при дії з повагою, турботою та чесністю заради благополуччя всіх учасників»;

– «опора на контроль і жорсткість (притаманні старій парадигмі управління) виявляються менш ефективними, ніж мотивація і мораль (притаманні лідерству)»;

– Е. Демінг, відомий дослідник якості управління, відзначив лідерство як «пусковий механізм роботи системи якості, без нього така система скоріше фікція, ніж реальність»;

– у новій версії міжнародних стандартів ISO 9000 лідерство визначено одним із восьми принципів, покладених в основу стандартів [4].

Освітнє лідерство представляє для нашого дослідження особливий інтерес. На думку Т.В. Пospelової його слід розглядати у таких трьох взаємопов'язаних аспектах [9, с.6]:

– лідерство в освіті (діяльність керівників, викладачів / учителів, студентів / учнів та, як результат, освітніх закладів-лідерів);

– лідерство для освіти (діяльність батьків, стейкхолдерів задля розвитку освіти);

– лідерство освіти (діяльність держави щодо забезпечення пріоритетного розвитку освітньої сфери).

Роль лідерства в закладах середньої освіти широко досліджувалась науковцями. Воно проявляється через констатацію принципово інших моделей поведінки, технологій, процедур, принципів і цінностей як основи управлінської діяльності [9, с.6].

В.Р. Міляєва звертає увагу на те, що лідерство є одночасно положенням (статичний аспект) і процесом впливу на послідовників (динамічний/ процесуальний аспект), в основі якого – вияв лідерських якостей особистості. Наявність статичного аспекту продукує процесний аспект лідерства. Отже, лідерство може розглядатися як:

– провідне положення особистості чи соціального утворення, що обумовлене наявністю відповідних якостей (лідерських компетенцій), які спричиняють якісну та ефективну діяльність (у тому числі й управлінську);

– процес впливу особистості чи соціального утворення на власну діяльність або діяльність інших на основі особистих якостей (лідерських компетенцій) [5].

В свою чергу, розглядаючи лідерство як стан особистості, з одного боку, та процес залучення до діяльності, з іншого, С.А. Калашнікова підкреслює, що і перше, і друге є результатом прояву лідерських якостей особистості, яка виконує роль лідера [4].

Українські психологи виокремлюють такі основні якості керівника-лідера закладу освіти [5]:

1. Прагнення вести за собою. «Бути лідером означає вказувати шлях іншим – найкращий, найкоротший, найбезпечніший». Лідер не лише спрямовує та веде своїх послідовників, але й прагне вести їх за собою, а послідовники не просто йдуть за лідером, а й хочуть йти за ним.

2. Мотивація першості. Для того, щоб стати лідером недостатньо прагнути бути першим. Першість передбачає кращі, ніж в інших, життєві результати, що є наслідком зусиль людини, які демонструють її професіоналізм, компетентність, здібності, таланти та інші видатні якості.

3. Впливовість. Бути лідером і вести людей за собою означає – бути впливовою людиною (авторитетом для інших).

4. Заглибленість та закоханість у свою справу, коли мотив діяльності відповідає самій діяльності.

5. Професійність і креативність. Лідером стає людина, яка добре розуміється на своїй справі і використовує творчий підхід у вирішенні проблемних питань та ситуацій.

6. Психологічна надійність – здатність підтримувати необхідну рівновагу між «Я хочу», «Я можу» і «Я повинен» у різних, особливо напружених ситуаціях життєдіяльності.

7. Адекватна самооцінка та саморегуляція. В особистості лідера зазвичай поєднуються високий рівень домагань, висока самооцінка з високою вимогливістю до себе і до всього, що стосується групових цінностей та цілей.

8. Самовдосконалення. Справжній лідер хоче вчитися, набувати досвіду, удосконалювати свої вміння і навички кожного дня.

Необхідно зазначити, що багаторічні спроби науковців вичленити універсальний набір якостей лідера, притаманних більшості ефективних керівників, не дали результату. Поряд з цим науковці підкреслюють, що принципово важливими для лідера є: цілісність особистості як похідна від знання людиною самої себе, щирості та зрілості, досконале розуміння взаємозв'язку, відповідальність за власну поведінку, служіння іншим, спроможність будувати своє життя, ставлячись до нього як до місії, а не кар'єри [4]

Висновки. Таким чином, здійснений нами аналіз дозволяє констатувати наступні висновки:

– лідерство – це такий тип управлінської взаємодії (між лідером і послідовниками), який заснований на поєднанні різних джерел влади в залежності від конкретної ситуації та спрямований на спонукання людей для досягнення спільних цілей в оптимальні терміни з максимальним ефектом. Іншими словами лідерство – це стосунки домінування і підпорядкування,

впливу і прямування в системі міжособистісних стосунків в групі, які ведуть до наміченої мети.

– лідерство є результатом дії як об'єктивних чинників (мети та завдань групи в конкретній ситуації), так і суб'єктивних (потреб, інтересів, індивідуально-психологічних особливостей членів групи), а також дій лідера як ініціатора й організатора групової діяльності

– першоумовною прояву лідерства є особистість лідера (лідерські якості особистості).

Література

1. Большой толковый психологический словарь. М., 2003. Т.1 : (А–О). 592с.
2. Енциклопедія освіти / гол. ред. В.Г. Кремень. Київ, 2008. 1040с.
3. Енциклопедія сучасної України / Ін-т енцикл. дослідж. НАН України. Київ, 2016. Т. 17 : (Лет – Лощ).
4. Калашнікова С.А. Сутність лідерства як вищого еволюційного рівня управління. URL: http://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2010/4_5_2010/23.pdf (дата звернення: 25.06.2018).
5. Міляєва В.Р. Розвиток лідерського потенціалу в процесі формування управлінської компетентності керівників навчальних закладів. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/6706/1/V_Miliaieva_Vnadps_2014_NDL_KL.pdf (дата звернення: 25.06.2018).
6. Новый энциклопедический словарь. М., 2002. 1456с.
7. Павленко О.В. Формування лідерських якостей у керівника загальноосвітнього навчального закладу. URL: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/stud_almanah/v_1/35.pdf (дата звернення: 25.06.2018).
8. Політологія : навч. енцикл. слов.-довід. / за наук. ред. Н.М. Хоми. Львів, 2014. 779с.
9. Поспелова Т.В. Розвиток лідерського потенціалу керівника закладу середньої освіти : навч. посіб. Київ, 2016. 36с.
10. Романовський О.Г., Гура Т.В., Книпп А.Є. Теорія і практика формування лідера : навч. посіб. Харків, 2017. 100с.
11. Семенов А.А. Виховання лідерських якостей у молодших школярів засобами рухливих ігор: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Умань, 2014. 220с.
12. Словник-довідник педагогічних і психологічних термінів / за ред. А.І. Кузьмінського. Черкаси, 2002. 112с.
13. Социологический энциклопедический словарь : на рус., англ., нем., франц. и чеш. яз. / под. ред. Г.В. Осипова. М., 2000. 488с.
14. Ротко О.М. Розвиток лідерських якостей молодших підлітків засобами шкільного самоврядування. URL: <https://contest.zu.edu.ua/rozvytok-liderskykh-iakostei-molodshykh-pidlitkiv-zasobamy-uchnivskoho-samovriaduvannia-3df7f4e8.html> (дата звернення: 25.06.2018).